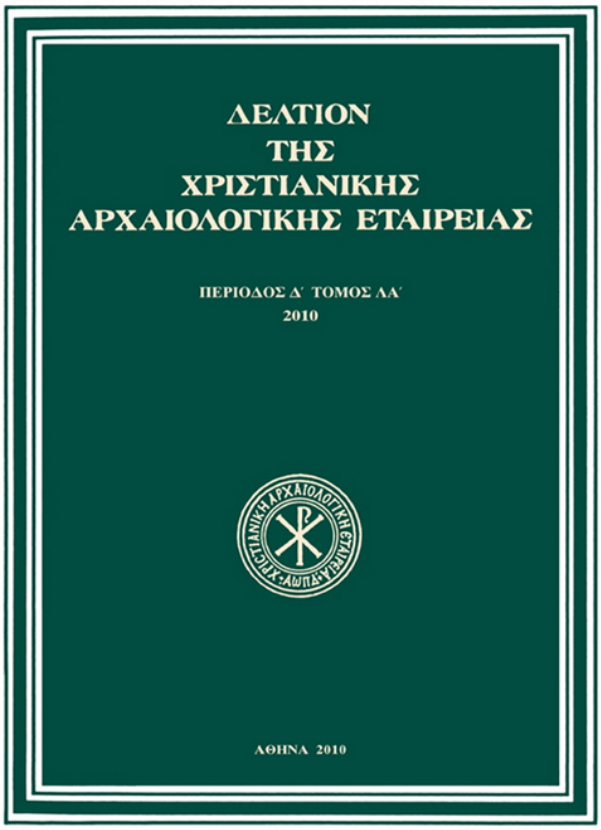
ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 31 (2010)

Δελτίον ΧΑΕ 31 (2010), Περίοδος Δ'

Δωρεές ...δι' ἐξόδου καί δαπάνης...χριστιανῶν ...ἐκ πόλεων Ρουστσούκ καί Καλόφερ... στην αγιορειτική μονή Ζωγράφου

Νικόλαος Α. ΜΕΡΤΖΙΜΕΚΗΣ, Δημήτριος Α. ΛΙΑΚΟΣ

doi: 10.12681/dchae.675

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΕΡΤΖΙΜΕΚΗΣ Ν. Α., & ΛΙΑΚΟΣ Δ. Α. (2011). Δωρεές .δι' ἐξόδου καί δαπάνης.χριστιανῶν .ἐκ πόλεων Ρουστσούκ καί Καλόφερ. στην αγιορειτική μονή Ζωγράφου. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, *31*, 127–138. https://doi.org/10.12681/dchae.675

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 05/07/2025 23:07:42

ΔΕΛΤΙΟΝ της ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Δωρεές ...δι' ἐξόδου καί δαπάνης...χριστιανῶν ...ἐκ πόλεων Ρουστσούκ καί Καλόφερ... στην αγιορειτική μονή Ζωγράφου

Νικόλαος ΜΕΡΤΖΙΜΕΚΗΣ, Δημήτριος ΛΙΑΚΟΣ

Περίοδος Δ', Τόμος ΛΑ' (2010)• Σελ. 127-138

ΑΘΗΝΑ 2010

www.deltionchae.org

Ν. Α. Μερτζιμέκης - Δ. Α. Λιάκος

ΔΩΡΕΕΣ *...ΔΙ' ΕΞΟΔΟΥ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΗΣ...* ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ *...ΕΚ ΠΟΛΕΩΝ ΡΟΥΣΤΣΟΥΚ ΚΑΙ ΚΑΛΟΦΕΡ...* ΣΤΗΝ ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΗ ΜΟΝΗ ΖΩΓΡΑΦΟΥ*

Η μονή Ζωγράφου, κτισμένη σε μια δασωμένη πλαγιά της νοτιοδυτικής πλευράς της χερσονήσου του Άθω, αποτέλεσε ένα από τα μεγάλα πνευματικά κέντρα των Σλάβων της Βαλκανικής καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας της[1].

Την περίοδο της τουρκοκρατίας και κυρίως κατά το 18ο και το 19ο αιώνα οι θρησκευτικοί και οικονομικοί δεσμοί της μονής με τις χώρες της Βαλκανικής είναι ιδιαίτερα στενοί[2]. Εκφράζονται τόσο με τις «ζητείες»[3], δηλαδή τις περιοδείες μοναχών-ταξιδιωτών σε διάφορες περιοχές του τουρκοκρατούμενου ελλαδικού και του ευρύτερου βαλκανικού χώρου με σκοπό τη συγκέντρωση χρηματικών ποσών προς όφελος της μονής, όσο και με τις γενναίες δωρεές ορθόδοξων ηγεμόνων, αλλά και απλών προσκυνητών, που προσέδωσαν στη μονή οικονομική ευρωστία[4].

Σε όλες τις αγιορειτικές μονές ένας μεγάλος αριθμός κειμηλίων, όπως λειτουργικά σκεύη, εικόνες, χειρόγραφα, εκκλησιαστικά έπιπλα και άλλα αποτελούν δωρεές απλών προσκυνητών και εκφράζουν την πίστη και το σεβασμό τους σε ένα από τα πιο σημαντικά κέντρα του ορθόδοξου μοναχισμού[5].

Στην παρούσα μελέτη θα διερευνήσουμε μία ενδιαφέρουσα πτυχή του φαινομένου των δωρεών χριστιανών προσκυνητών από πόλεις της σημερινής Βουλγαρίας στη μονή Ζωγράφου, που αποδεικνύουν εύγλωττα τη διαχρονική στενή σχέση των περιοχών αυτών με την εν λόγω μονή. Συγκεκριμένα, θα εξετάσουμε ένα σύνολο έργων ξυλογλυπτικής, στο οποίο περιλαμβάνονται τα βημόθυρα του τέμπλου του παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου, καθώς και ορισμένα ξυλόγλυπτα που βρίσκονται στο καθολικό της μονής: επτά προσκυνητάρια,

---

* Η παρούσα μελέτη αποτελεί ανάπτυξη ομότιτλης ανακοίνωσής μας στο Εικοστό Τέταρτο Συμπόσιο της ΧΑΕ, βλ. *24ο Συμπόσιο της ΧΑΕ*, Αθήνα 2004, 63-64.

[1] Ch. Kodov - B. Raikov - St. Kožucharov, *Opis na Slavianskite rûkopisi v bibliotekata na Zographski manastir v Sveta Gora*, τ. I, 1985, 257.

[2] I. Radev, *Taxidioti i taxidiotstvo po bûlgarskite zemi - XVIII-XIX v.*, Βελίκο Τίρνοβο 1996, 78, 82. Νικόλαος Α. Μερτζιμέκης, «Περί των κτητόρων του πύργου του αρσανά της αγιορειτικής μονής Ζωγράφου», *Βυζαντινά* 20 (1999), 331-341. Ekaterina Bojadžieva, *Bansko i Aton. Misijata na chadži Vûlco, brata na Paisii Chilendarski, na praga na Bûlgarskoto vûzraždane*, Σόφια 2002, 43-57, 123-160. Nikolaos A. Mertzimekis, «Za niakolko daritelski nadpisa ot XV vek na moldavskija voevoda Stefan VI Veliki v Svetogorskite manastiri Sveti Grigorij i Zograph», *Studia Protobulgarica et Mediaevalia Europensia, V čest na profesor Veselin Beševliev* (Miscellany in honour of Veselin Beševliev), Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Σόφια 2003, 358-364. Nikolaos A. Mertzimekis, Florin Marinescu, «Étienne le Grand et le monastère Zographou du Mont Athos» (στη ρουμανική), *Ştefan cel Mare şi Sfãnt (1504-2004) - Atlet al Credintei Creştine*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Sfânta Mănăstire Poutna (Ρουμανία) 2004, 179-186. Νικόλαος Αργ. Μερτζιμέκης, «Ενεπίγραφα "εμπροστάλια αγίων εικόνων" από την αθωνική μονή Ζωγράφου», *Άγιον Όρος - Πνευματικότητα και Ορθοδοξία - Τέχνη*, Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 2006, 195-215. Nikolaos A. Mertzimekis, "New Findings Concerning the Relations of the Athonite Monastery Zographou with Moldavia "(Земли Молдавской)", *Romanian Principalities and the Holy Places Along the Centuries*, Papers of the Symposium held in Bucharest, 15-18 October 2006, εκδ. Sophia, Βουκουρέστι 2007, 69-79.

[3] Για το θεσμό της ζητείας βλ. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Ι.-R. Mircea, «Τά ρουμανικά ἔγγραφα τοῦ ἀρχείου τῆς ἐν Πάτμῳ Μονῆς», *Σύμμεικτα* 2 (1970), 255-327. Π. Στάθη, «Το ανέκδοτο οδοιπορικό του Χρύσανθου Νοταρά», *MNE* 1 (1984), 127-280.

[4] Για τους μοναχούς ταξιδιώτες της μονής Ζωγράφου στα εδάφη της σημερινής Βουλγαρίας, βλ. Radev, *Taxidioti* (υποσημ. 1), 70-77.

[5] Σε αντίθεση με τις δωρεές των απλών πιστών, οι δωρεές ηγεμόνων και προσώπων που ανήκαν σε ανώτερες κοινωνικές τάξεις, πέρα από το προφανές κίνητρο της πίστης, ενέχουν και ένα σοβαρό πολιτικό χαρακτήρα. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελούν οι δωρεές του ηγεμόνα της Βλαχίας Neagoe Basarab (1512-1521) στη μονή Βατοπεδίου, βλ. σχετικά Δ. Λιάκος - Ν. Μερτζιμέκης, «Ένα άγνωστο δώρο του μεγάλου κόμισου της Βλαχίας Neagoe στη μονή Βατοπεδίου», *29ο Συμπόσιο της ΧΑΕ*, Αθήνα 2009, 70-71.

Εικ. 1. Μονή Ζωγράφου. Παρεκκλήσιο αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου. Βημόθυρα από το παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου (1686).

Εικ. 2. Μονή Ζωγράφου. Καθολικό. Προσκυνητάρι αγίου Γεωργίου «εξ Αραβίας» (1794).

Εικ. 3. Μονή Ζωγράφου. Καθολικό. Επιγραφή προσκυνητα-ρίου αγίου Γεωργίου «εξ Αραβίας» (1794).

εκ των οποίων τα πέντε βρίσκονται στον κυρίως ναό και τα δύο στη λιτή, το κιβώριο της αγίας τράπεζας και τη θύρα του εξωνάρθηκα. Τα παραπάνω έργα χρονολογούνται από τις τελευταίες δεκαετίες του 17ου έως τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Επιπλέον, τα περισσότερα, πλην των δύο προσκυνηταρίων της λιτής (Εικ. 12-13), φέρουν αφιερωτικές επιγραφές[6].

Τα βημόθυρα του τέμπλου του παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου είναι τα πρωιμότερα έργα (Εικ. 1) που μας απασχολούν. Σήμερα φυλάσσονται στο εικονοφυλάκιο της μονής, που στεγάζεται στο παρεκκλήσιο των Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου. Η ελληνική επιγραφή στο μέσον περίπου των βημοθύρων αναφέρει: *ΧΕΡΕ ΚΕ ΧΑΡΙΤΟΜΕΝΙ - Ο Κ(ΥΡΙΟ)C ΜΕΤΑ СΟΥ ΕΤΟC 1686*[7].

Στα τέλη του 18ου αιώνα και συγκεκριμένα το 1794 χρονολογούνται δύο προσκυνητάρια στον κυρίως ναό του καθολικού. Το πρώτο βρίσκεται στο βορειοανατολικό κίονα του κυρίως ναού και φέρει τη θαυματουργή εικόνα του αγίου Γεωργίου του επονομαζομένου «εξ Αραβίας» (Εικ. 2). Η επιγραφή του προσκυνηταρίου (Εικ. 3) είναι η εξής: Моленіе раба Б(о)жїа Калчо / ѿ село Калоферъ 1794 года *(Δέησις του δούλου του Θεού Κάλτσο / από το χωριό Καλόφερ έτος 1794).*

---

[6] Οι εν λόγω επιγραφές αποτελούν μέρος της διδακτορικής διατριβής που εκπονεί ο Νίκος Μερτζιμέκης στο Πανεπιστήμιο «Άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος» της πόλης Βελίκο Τίρνοβο στη Βουλγαρία με θέμα: «Επιγραφικά μνημεία της αγιορειτικής μονής Ζωγράφου».

[7] Τα βημόθυρα κατέγραψε ο Νίκος Μερτζιμέκης το 1998 στο πρόγραμμα καταγραφής των κειμηλίων της μονής Ζωγράφου από τη 10η ΕΒΑ. Για τα βημόθυρα αυτά, καθώς και για τη συσχέτισή τους με τα σχεδόν όμοια βημόθυρα στη μονή Χελανδαρίου, τα οποία είχαν εσφαλμένα χρονολογηθεί το 1773, βλ. Δ. Λιάκος, «Έργα ξυλογλυπτικής στη μονή Ιβήρων Αγίου Όρους (17ος και 18ος αι.)», *ΔΧΑΕ* Λ΄ (2009), 301.

Εικ. 4. Μονή Ζωγράφου. Καθολικό. Επιγραφή προσκυνηταρίου του αγίου Γεωργίου «Φανουήλ» (1794).

Το δεύτερο προσκυνητάρι βρίσκεται στο νοτιοδυτικό κίονα του κυρίως ναού και φέρει τη θαυματουργή εικόνα του αγίου Γεωργίου, η οποία, σύμφωνα με την παράδοση, βρισκόταν σε ναό της πόλεως Φανουήλ στην Παλαιστίνη[8]. Σε αυτό υπάρχει παρόμοια με του προηγούμενου προσκυνηταρίου αφιερωτική επιγραφή (Εικ. 4), η οποία διαφοροποιείται μόνο στα ονόματα των αφιερωτών: Моленіе раба Б(о)жїа Стама Х(аджи) / Дымо ѿ села Калофер 1794 года *(Δέησις του δούλου του Θεού Στάμο Χατζή Δήμο / από το χωριό Καλόφερ έτος 1794).*

Στο 19ο αιώνα χρονολογούνται τα περισσότερα από τα έργα που εξετάζουμε. Το πρωιμότερο έργο του 19ου αιώνα είναι ένα προσκυνητάρι (Εικ. 5) στον κυρίως ναό του καθολικού, που χρονολογείται το 1803 και φέρει την εικόνα των είκοσι έξι ζωγραφιτών μαρτύρων[9].

Εικ. 5. Μονή Ζωγράφου. Καθολικό. Προσκυνητάρι των είκοσι έξι ζωγραφιτών μαρτύρων (1803).

[8] Γ. Σμυρνάκης, *Τό Ἅγιον Ὄρος*, Καρυές Αγίου Όρους 2005³, 559.

[9] Για τους είκοσι έξι ζωγραφίτες μάρτυρες, το επεισόδιο της θανάτωσής τους, σύμφωνα με την παράδοση, σε πύργο της μονής, καθώς και για το επιβλητικό μνημείο που στήθηκε στη μνήμη τους το 1874 στην αυλή της μονής στην, κατά την παράδοση, θέση του πύργου, βλ. Δ. Λιάκος - Ν. Μερτζιμέκης, «Ταφικά μνημεία σε αθωνικά σλαβικά καθιδρύματα κατά τον 19ο αι.», *ΔΧΑΕ* ΚΣΤ΄ (2005), 403-405, 408-409. Οι ίδιοι, «Ταφικά μνημεία του β΄ μισού του 19ου αι. σε αγιορειτικά καθιδρύματα. Προϊόν διπλωματικής προπαγάνδας;», *Βαλκανικά Σύμμεικτα* 12-13 (2001-2002), 90-94, 98-99. Για το μνημείο των είκοσι έξι ζωγραφιτών μαρτύρων, βλ. επίσης Δ. Λιάκος, «Από την ανώνυμη στην επώνυμη γλυπτική παραγωγή (19ος αι.). "Δρόμοι" στο Άγιον Όρος», *Α΄ Επιστημονικό Συμπόσιο Νεοελληνικής Εκκλησιαστικής Τέχνης*, Θεολογική Σχολή Αθηνών, 14-15 Μαρτίου 2008, Πρακτικά (υπό έκδοση).

Εικ. 6. Μονή Ζωγράφου. Καθολικό. Επιγραφή προσκυνηταρίου των είκοσι έξι ζωγραφιτών μαρτύρων (1803).

Η επιγραφή (Εικ. 6) στην επίστεψη αναφέρει: Посвоемѹ оусердїю собственъı / нѫ̀вленіемъ направн сен іконостась г: / кнр Гецо кнр Бошко госпожа Никѹлина / завѣчное нхъ помѧновенїе ѿ ρѳ- / 1803 счѧкь (*Το παρόν προσκυνητάρι κατασκευάστηκε / με επιμέλεια και δαπάνη του / κυρ Γκέτσο, κυρ Μπόσκο, κυρίας Νικουλίνας / από το Ρουστσούκ για τη δική τους αιώνια μνημόνευση / 1803).*

Το κιβώριο της αγίας τράπεζας χρονολογείται το 1805 (Εικ. 7). Στην ανατολική πλευρά φέρει την επιγραφή (Εικ. 8): Поклоненїе / раба Божїа / к(н)р : Х(аджи) : Илїичо / съ сѹпрѹгою / и чады / ѿ Рѹсчѹкъ: / Λ Ѿ Є (*Δέησις / του δούλου του Θεού / κυρ χατζή Ιλίτσο / της συζύγου / και των τέκνων / από το Ρουστσούκ (έτος) 1805).*

Ένα ακόμη προσκυνητάρι στον κυρίως ναό του καθολικού, που φέρει την εικόνα του αγίου Κοσμά του Ζωγραφίτη, χρονολογείται το 1819. Η επιγραφή του (Εικ. 9) είναι η εξής: ПОЗЛАТНСѦ НЖДНВЄ / НЇЄМ ГЄРОНТЫ ТНМѲѲЄѦ / ZѠГРѦФСКАГѠ / 1819 (*Επιχρυσώθηκε / δαπάνη γέροντος Τιμοθέου / Ζωγραφίτου / 1819).*

Τέλος, ένα προσκυνητάρι (Εικ. 10), επίσης στον κυρίως ναό του καθολικού, που χρονολογείται το 1820, φέρει τη θαυματουργή εικόνα του αγίου Γεωργίου. Η εικόνα αποτελεί, σύμφωνα με τη μεταγενέστερη επιγραφή στην αργυρή της επένδυση[10], δωρεά του μολδαβού ηγεμόνα

Εικ. 7. Μονή Ζωγράφου. Καθολικό. Κιβώριο αγίας τράπεζας (1805).

Εικ. 8. Μονή Ζωγράφου. Καθολικό. Επιγραφή κιβωρίου αγίας τράπεζας (1805).

[10] Η επιγραφή της εικόνας αναφέρει σε μετάφραση: «*Με την ευλογία του σεβασμιωτάτου μητροπολίτου Νόβγκοροδ και Αγίας Πετρουπόλεως Σεραφείμ (και) με το ζήλο των φιλοχρίστων ευεργετών, δι' εξόδων του πρώην επιτρόπου κατά το έτος 1838 αρχιμανδρίτου Ανατολίου, αυτής της σταυροπηγιακής αθωνικής Μονής του Ζωγράφου του οικουμενικού πατριαρχικού θρόνου, κατασκευάστηκε στην Αγία Πετρούπολη το παρόν πουκάμισο της θαυματουργικής αυτής εικόνας του Αγίου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου του τροπαιοφόρου, η οποία εμφανίστηκε μετά το έτος ΑΥΠΔ (= 1484) που ο Μολδαβός βοεβόδας Στέφανος ο Μέγας*

Εικ. 9. Μονή Ζωγράφου. Καθολικό. Επιγραφή προσκυνηταρίου του αγίου Κοσμά Ζωγραφίτη (1819).

Εικ. 10. Μονή Ζωγράφου. Καθολικό. Επιγραφή προσκυνηταρίου του αγίου Γεωργίου «Μολδαβίας» (1820).

Στεφάνου ΣΤ', του επονομαζόμενου και Μεγάλου[11]. Η επιγραφή του προσκυνηταρίου αναφέρει: + / ηαπραвн сѧ / сен нкwносτасъ / нжднвенїемъ кнръ / мαнрwднна шнпо / чαннна 1820 гw / лѣτа (+ *Κατασκευάστηκε / το παρόν εικονοστάσι / δι' εξόδου του κυρ / Μαβροδήνου Σίποτσανινα / το έτος 1820)*.

Στην ομάδα των ενεπίγραφων έργων περιλαμβάνεται και η ξυλόγλυπτη θύρα της εισόδου που οδηγεί στη λιτή. Η επιγραφή στο επάνω αριστερό τμήμα της (Εικ. 11) αναφέρει: *сїа πορτα нαπραвн ιερονнимъ / скѵмонахъ· 1834 є лѣто· / вѕ сїє лѣто совершнсѧ н тємвлотw* (*Την παρούσα πόρτα κατασκεύασε ο Ιερώνυμος / ο μικρόσχημος το έτος 1834. / Το ίδιο έτος ολοκληρώθηκαν και οι εργασίες κατασκευής του τέμπλου)*[12].

Τα μόνα χωρίς επιγραφή έργα είναι, όπως ήδη αναφέρθηκε, τα δύο ξυλόγλυπτα προσκυνητάρια στη λιτή του καθολικού, που φέρουν τις εικόνες του Χριστού (Εικ. 12) και της Παναγίας (Εικ. 13).

Στα παραπάνω έργα μπορεί κανείς να παρακολουθήσει με σαφήνεια τις γενικές τάσεις της ξυλογλυπτικής και την εξέλιξη του ξυλόγλυπτου διακόσμου στο Άγιον Όρος από τις τελευταίες δεκαετίες του 17ου έως τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα.

Στα βημόθυρα του τέμπλου του 1686, ο φυτικός, κατά κύριο λόγο, διάκοσμος χαρακτηρίζεται από έντονη σχηματοποίηση και στυλιζάρισμα, χαρακτηριστικά γνωρίσματα του διακόσμου μιας ομάδας έργων ξυλογλυπτικής των τελευταίων δεκαετιών του 17ου αιώνα στο Άγιον Όρος[13]. Παράλληλα, το αρκετά έξεργο για την εποχή ανάγλυφο, η διάτρητη τεχνική, αλλά και επιμέρους μορφολογικά στοιχεία, όπως λ.χ. τα αγγεία στα κάτω διάχωρα, απαντούν συχνά στο διάκοσμο και άλλων έργων της ίδιας εποχής σε αγιορειτικούς ναούς και προαναγγέλλουν τις ξυλόγλυπτες διακοσμήσεις των αρχών του 18ου αιώνα στο Άγιον Όρος[14]. Ως προς την τεχνική και την τεχνοτροπία τα βημόθυρα της μονής

ανακαίνισε την Αγίαν ταύτην Μονήν του Ζωγράφου». Βλ. Ε. Ν. Τσιγαρίδας - A. Trifonova, «Οι θαυματουργές εικόνες της μονής Ζωγράφου», *Μακεδονικά* 35 (2005-2006), 125-126.

[11] Για το μολδαβό ηγεμόνα Στέφανο ΣΤ' και τις σχέσεις του με τη μονή Ζωγράφου, βλ. P. Nasturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, Pont. Institutum Studiorum Orientalium, Ρώμη 1986, 183-189· βλ. ακόμη Μερτζιμέκης, «Περί των κτητόρων», ό.π. (υποσημ. 2), 331-341. Mertzimekis, «Za niakolko daritelski», ό.π. (υποσημ. 2), 358-364. Mertzimekis, Marinescu, «Étienne le Grand», ό.π. (υποσημ. 2), 179-186. Nikolaos A. Mertzimekis, Florin Marinescu, Vlad Mischevca, «Ştefan cel Mare - Protector al Mănăstirilor Athonite», Analele Asociatiei Nationale a Tinerilor Istorici din Moldova - Anuar Istoric 6, Chişinau 2005, 69-81.

[12] Αναφορά στη θύρα κάνουν οι A. Božkov - A. Vasiliev (*Chudožestvenoto nasledstvo na manastira Zograph*, Σόφια 1981, 204, 372) και D. Drumev (*Rezbarsko izkustvo*, Σόφια 1989, 138-139), ενώ ολοκληρωμένη παρουσίασή της κάνει η I. Gergova (*Rezbovanata vchodna vrata v glavnata cérkva na manastira Zograph, Svetogorska Obitel Zograph*, τ. Ι, Σόφια 1995, 153-156), η οποία όμως παραθέτει λανθασμένα την επιγραφή της.

[13] Δ. Λιάκος, «Μεταβυζαντινά ξυλόγλυπτα στο Άγιον Όρος (1600-1750)», *ΔΧΑΕ* ΚΗ' (2007), 283-288. Ο ίδιος, «Έργα ξυλογλυπτικής», ό.π. (υποσημ. 7), 301-303.

[14] Για την αλλαγή στο ύφος της ξυλογλυπτικής στο Άγιον Όρος από τις αρχές του 18ου αιώνα και μετά, βλ. Λιάκος, «Μεταβυζαντινά ξυλόγλυπτα» ό.π. (υποσημ. 13), 290-292. Ο ίδιος, «Έργα ξυλογλυπτικής» ό.π. (υποσημ. 7), 310-312.

Εικ. 11. Μονή Ζωγράφου. Καθολικό. Επιγραφή στη θύρα της δυτικής εισόδου (1834).

Ζωγράφου παρουσιάζουν αναλογίες με αρκετά ξυλόγλυπτα στο Άγιον Όρος, τα οποία χρονολογούνται στις τελευταίες δεκαετίες του 17ου και στις αρχές του 18ου αιώνα, και φαίνεται ότι αποτελούν έργα μοναχών ξυλογλυπτών[15]. Ανάλογοι διάκοσμοι σημειώνονται και σε ξυλόγλυπτα εκτός Αγίου Όρους, όπως στα προσκυνητάρια του ναού του Αγίου Αθανασίου στη Συκιά Χαλκιδικής, τα οποία όμως, όπως η έρευνα έχει δείξει, προέρχονται από το Άγιον Όρος και πιθανώς αποτελούν έργα μοναχών τεχνιτών[16].

Διαφοροποιημένος είναι ο διάκοσμος των λοιπών έργων του 18ου και του 19ου αιώνα. Βασικό τους χαρακτηριστικό είναι η παρουσία του τυπικού για την εποχή πυκνού διακόσμου, στον οποίο κυριαρχούν τα μπαρόκ θέματα. Ο διάκοσμος είναι αριστοτεχνικά επεξεργασμένος και θεματολογικά παρουσιάζει μεγάλη ποικιλία. Τα πυκνά φυτικά θέματα, όπως οι ζωηρά συστρεφόμενοι ελικοειδείς βλαστοί, οι άκανθες και τα άνθη, τα οποία υπερισχύουν, σε συνδυασμό με ποικίλες μορφές από το ζωικό βασίλειο, αγγέλους, ανθρώπινες μορφές και άλλα θέματα, δημιουργούν χαρακτηριστικές και κοινές για την εποχή συνθέσεις, ανάλογες με αυτές που απαντούν και σε πολλά άλλα έργα του δεύτερου μισού του 18ου και του πρώτου μισού του 19ου αιώνα. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα τέμπλα στα καθολικά των μονών Χελανδαρίου (1774), Γρηγορίου (1778), Δοχειαρίου (1783), του παρεκκλησίου της Παναγίας Πορταΐτισσας στη μονή Ιβήρων (1785)[17] κ.ά.

Πρέπει να σημειωθεί ότι στα εξεταζόμενα έργα ξυλογλυπτικής από τη μονή Ζωγράφου, πέρα από τα κοινά χαρακτηριστικά τους, διακρίνονται επιμέρους ενότητες, που δείχνουν την κοινή προέλευση ορισμένων από αυτά. Η περίπτωση αυτή χαρακτηρίζει τα δύο προσκυνητάρια του 1794 (Εικ. 3 και 4), των οποίων ο τύπος, ο διάκοσμος και η μορφή των γραμμάτων στις επιγραφές παραπέμπουν αναμφίβολα στον ίδιο δημιουργό.

Όσον αφορά τα δύο ανεπίγραφα προσκυνητάρια της λιτής, τα μορφολογικά και τεχνοτροπικά στοιχεία του διακόσμου, στον οποίο επικρατούν τα μπαρόκ θέματα, οδηγούν στη χρονολόγησή τους στα τέλη του 18ου και στις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα[18].

Τα περισσότερα από τα έργα ξυλογλυπτικής στη μονή Ζωγράφου στα οποία αναφερθήκαμε, αποτελούν, σύμφωνα με τις αφιερωτικές τους επιγραφές, δωρεές πιστών από δύο βουλγαρικές πόλεις και συγκεκριμένα από την παραδουνάβια πόλη του Ρουστσούκ, σημερινό Ruse[19] και την πόλη Καλόφερ[20], η οποία στις επιγραφές

---

[15] Δ. Λιάκος, «Η ξυλογλυπτική στο Άγιον Όρος κατά το 17ο και το πρώτο μισό του 18ου αι.», *25ο Συμπόσιο της ΧΑΕ*, Αθήνα 2005, 70-71. Γ. Κακαβάς, «Το τέμπλο του παρεκκλησίου του Τιμίου Προδρόμου στο κελλί του Διονυσίου του εκ Φουρνά στις Καρυές του Αγίου Όρους», *Αντίφωνον. Αφιέρωμα στον καθηγητή Ν. Β. Δρανδάκη*, Θεσσαλονίκη 1994, 183-195. Λιάκος, «Μεταβυζαντινά ξυλόγλυπτα», ό.π. (υποσημ. 13), 291. Ο ίδιος, «Έργα ξυλογλυπτικής», ό.π. (υποσημ. 7), 308-309. Οι μοναχοί τεχνίτες επιδίδονται την ίδια εποχή και στην κατασκευή ξυλόγλυπτων σταυρών (Δ. Λιάκος, «Ξυλόγλυπτοι σταυροί με επενδύσεις στην αγιορειτική μονή Ιβήρων», *Βυζαντινά* 28 (2008), 346-347) και έργων ενθετικής τεχνικής, βλ. ενδεικτικά G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, *Recueil des inscriptions chrétiennes de l'Athos, Première Partie*, Θεσσαλονίκη 2004, 72 (αριθ. 235).

[16] Δ. Α. Λιάκος - Ν. Α. Μερτζιμέκης, «Έργα ξυλογλυπτικής του 18ου και 19ου αιώνα από τον ενοριακό ναό του Αγίου Αθανασίου στη Συκιά Χαλκιδικής», *Δώρον. Τιμητικός τόμος στον καθηγητή Ν. Νικονάνο*, Θεσσαλονίκη 2006, 311-322.

[17] Λιάκος, «Έργα ξυλογλυπτικής», ό.π. (υποσημ. 7), 308, 311-312.

[18] Για την εμφάνιση και επικράτηση των μπαρόκ θεμάτων στην ξυλογλυπτική του Αγίου Όρους από τις αρχές του 18ου αιώνα και μετά, βλ. Λιάκος, «Μεταβυζαντινά ξυλόγλυπτα», ό.π. (υποσημ. 13), 291-292. Ο ίδιος, «Έργα ξυλογλυπτικής», ό.π. (υποσημ. 7), 308, 311-312.

[19] Για την πόλη Ruse και τις σχέσεις της με το Άγιον Όρος, βλ. Radev, *Taxidioti* (υποσημ. 2), 71, 83, 87, 113 και 168, και γενικότερα για την ιστορία της πόλης κατά το 18ο-19ο αιώνα, βλ. Ž. Siromachova, *Ruse prez Vûzraždaneto*, Ruse 1997.

[20] Για την πόλη Καλόφερ και τις σχέσεις της με τις αθωνικές μονές βλ. N. Načov, *Kalofer v minaloto*, Σόφια 1927, 163 και 165-167. Monachinija Valentina Drumeva, *Istorija na Kaloferskija deviceski manastir "Sveto Vûvedenie Bogorodicno" i na metosite v Kalofer, Sveta Gora*, Aton 2003.

Εικ. 12. Μονή Ζωγράφου. Καθολικό, λιτή. Προσκυνητάρι του Χριστού Παντοκράτορος.

αναφέρεται ως χωριό (selo). Ο παραγγελιοδότης του τέμπλου του παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου, από το οποίο προέρχονται τα βημόθυρα του 1686, πιθανότατα απευθύνθηκε σε μοναχό τεχνίτη, όπως συνάγεται από το ύφος του διακόσμου και τη συγκριτική του μελέτη με άλλα έργα στο Άγιον Όρος. Όσον αφορά τα λοιπά ξυλόγλυπτα του δεύτερου μισού του 18ου και των πρώτων δεκαετιών του 19ου αιώνα στη μονή Ζωγράφου, η συγγένειά τους με σύγχρονα έργα στο Άγιον Όρος, όπως τα τέμπλα στο καθολικό της μονής Δοχειαρίου, του παρεκκλησίου της Παναγίας Πορταΐτισσας στη μονή Ιβήρων κ.ά., τα οποία παρουσιάζουν αναλογίες με έργα ξυλογλυπτικής από την Ήπειρο, υποδεικνύουν την κατασκευή τους είτε από ηπειρώτες ξυλογλύπτες, οι οποίοι δραστηριοποιούνται την εποχή αυτή στον Άθω, είτε από μοναχούς τεχνίτες, οι οποίοι επηρεάστηκαν από τα έργα των ηπειρωτών συναδέλφων τους[21]. Δυστυχώς τα ονόματα των τεχνιτών δεν είναι γνωστά. Το μοναδικό έργο, στην επιγραφή του οποίου μνημονεύεται ο δημιουργός, είναι η ξυλόγλυπτη θύρα του καθολικού, η οποία λαξεύτηκε από το μοναχό Ιερώνυμο[22]. Σύμφωνα μάλιστα με την εν λόγω επιγραφή, ο ίδιος μοναχός ξυλογλύπτης φαίνεται ότι κατασκεύασε και το τέμπλο του καθολικού. Η καλλιτεχνική δραστηριότητα άλλωστε μοναχών τεχνιτών στο Άγιον Όρος είναι τεκμηριωμένη στο 17ο και το 18ο αιώνα όχι μόνο στον τομέα της ξυλογλυπτικής[23], αλλά και στη ζωγραφική[24], τη μαρμαρογλυπτική[25] κτλ.

Η ύπαρξη των έργων αυτών στη μονή Ζωγράφου δεν είναι άσχετη από τις γενικότερες οικονομικοκοινωνικές συνθήκες και εξελίξεις της περιόδου στο χώρο της σημερινής Βουλγαρίας. Επομένως πρέπει να αντιμετωπιστούν και να μελετηθούν μέσα στο γενικότερο πλέγμα των σχέσεων που είχαν οι περιοχές αυτές με τον αθωνικό χώρο.

Από το δεύτερο μισό του 17ου και κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα, οι προαναφερθείσες πόλεις Ρουστσούκ και Καλόφερ ήταν κέντρα εμπορίου, γραμμάτων και τεχνών. Σε αυτές δημιουργούνται τα πρώτα λεγόμενα «κρυφά σχολειά», στα οποία διδάσκουν οι βουλγαρόφωνοι Ζωγραφίτες και Χελανδαρινοί μοναχοί-ταξιδιώτες. Δεν είναι λίγες οι επιστολές που φυλάσσονται

[21] Λιάκος, «Έργα ξυλογλυπτικής», ό.π. (υποσημ. 7), 311-312.
[22] Βλ. υποσημ. 12.
[23] Βλ. υποσημ. 15.
[24] Κακαβάς, ό.π. (υποσημ. 15), 185.
[25] Δ. Λιάκος, *Τα λιθανάγλυφα του Αγίου Όρους* (διδακτ. διατριβή), Τμήμα Αρχιτεκτόνων Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2000, 79, σημ. 522.

στο αρχείο της μονής Ζωγράφου, σύμφωνα με τις οποίες προύχοντες και δημογέροντες των παραπάνω πόλεων ζητούν από τη ζωγραφίτικη αδελφότητα δασκάλους-μοναχούς για την εκπαίδευση των παιδιών τους[26]. Επιπλέον, η μονή Ζωγράφου αποτελούσε η ίδια σχολείο για πολλούς νέους από τις παραπάνω περιοχές, οι οποίοι εγκατέλειπαν τον τόπο τους και με τη βοήθεια των οικονόμων των μετοχίων μετέβαιναν στο μοναστήρι για να μορφωθούν και όχι απαραίτητα για να μονάσουν[27]. Οι «μετοχιάτες» μοναχοί πολλές φορές συμμετείχαν και στα τοπικά κινήματα κατά των τούρκων κατακτητών, όπως συνέβη το 1876 στη λεγόμενη «Εξέγερση του Απρίλη» (Aprilsko Vûstanie) στις περιοχές της νότιας Βουλγαρίας[28]. Επιπλέον, σε αυτές τις περιοχές οργανώθηκαν και λειτούργησαν εργαστήρια αντιγραφής ελληνικών χειρογράφων, ενώ ταυτόχρονα γίνονταν και μεταφράσεις τους από την ελληνική γλώσσα στην εκκλησιαστική-σλαβονική[29].

Η μονή Ζωγράφου από το 18ο αιώνα αποκτά μεγάλο αριθμό μετοχίων στα εδάφη της Βαλκανικής[30]. Μόνο στα εδάφη της σημερινής Βουλγαρίας η μονή είχε περισσότερες από είκοσι μικρές ή μεγάλες αστικές και αγροτικές μετοχιακές κτήσεις. Από τα έσοδα των μετοχίων αυτών, αλλά και τις «ευλογίες» των προσκυνητών από τις ίδιες περιοχές, συντηρούνταν κατά βάση η μονή.

Το υφιστάμενο ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα μετόχι της μονής στο Ρουστσούκ, από όπου κατάγονται οι πέντε από τους εννέα αφιερωτές-δωρητές, σύμφωνα με τις επιγραφές των εξεταζόμενων έργων, υπήρξε ένα από τα σπουδαιότερα και πλέον προσοδοφόρα μετόχια της μονής Ζωγράφου[31]. Στις πηγές αναφέρεται ότι στις ασχολίες του οικονόμου του μετοχίου ανήκε και η οργάνωση ετήσιου προσκυνήματος κατοίκων του Ρουστσούκ και των γύρω χωριών κατά την εορτή του αγίου Γεωργίου, προστάτη της μονής Ζωγράφου[32]. Η ομάδα αποτελούνταν συνήθως από είκοσι έως τριάντα προσκυνητές. Η αναχώρηση και η επιστροφή τους συνοδεύονταν από λαμπρές εκδηλώσεις στο μητροπολιτικό ναό του Ρουστσούκ. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι ο αρχιμανδρίτης Αβέρκιος Ζωγραφίτης για μεγάλο χρονικό διάστημα εκτελούσε καθήκοντα οικονόμου-πνευματικού του μετοχίου και το 1837 συνόδευσε στο ετήσιο

Εικ. 13. Μονή Ζωγράφου. Καθολικό, λιτή. Προσκυνητάρι της Παναγίας.

[26] M. Arnaudov, *Neofit Chilendarski Bozveli 1785-1848*, Σόφια 1930, 226.
[27] Ό.π.
[28] Για το "Aprilsko Vûstanie", βλ. *Istorija na Bûlgarija*, τ. 6, *Bûlgarsko Vûzraždane 1856-1878*, Σόφια 1987, 361-413.
[29] J. Ivanov, *Bûlgarski starini iz Makedonija*, Σόφια 1931, 268 (αριθ. 109, 111-112), 269 (αριθ. 114), 270 (αριθ. 120, 122).
[30] V. Kûntsev, *Jubileen zbornik na Gabrovska Aprilska Gimnasia*, Plovdiv 1900, 101-102.
[31] Radev, *Taxidioti* (υποσημ. 2), 83 και 99-100.
[32] Z. Giurova - N. Danova, *Kniga za bûlgarskite chadzii*, Σόφια 1995, 244.

προσκύνημα στη μονή Ζωγράφου, μαζί με τους άλλους προσκυνητές, και το μητροπολίτη του Ρουστσούκ, Νεόφυτο[33]. Σημαντικά στοιχεία αντλούμε επίσης από μία επιστολή του επιτρόπου του μετοχίου Χατζή Βελίκο Πέντσοβιτς, ο οποίος αναφέρει ότι το 1857 στο μετόχι εγκαταστάθηκε εκπρόσωπος της Γαλλίας που εκτελούσε χρέη προξένου στην πόλη[34].

Το Καλόφερ είναι η άλλη πόλη καταγωγής των αφιερωτών-δωρητών των εξεταζόμενων ξυλόγλυπτων έργων[35]. Στον ενοριακό ναό του Αγίου Αθανασίου της πόλης αυτής κατά το 18ο και το 19ο αιώνα λειτουργούσε σχολείο, στο οποίο δίδασκαν αγιορείτες μοναχοί από τις μονές Ζωγράφου και Χελανδαρίου[36]. Η ευμάρεια των κατοίκων του Καλόφερ αντικατοπτρίζεται και στις κοινότητες του εξωτερικού[37]. Από την πόλη αυτή κατάγονταν οι περισσότεροι ράφτες της οθωμανικής αυλής, ενώ σημαντική ήταν και η συντεχνία των εμπόρων της Κωνσταντινούπολης, που κατάγονταν από το Καλόφερ[38]. Επίσης, είναι γνωστό ότι πολλοί νέοι εγκατέλειπαν την πόλη με σκοπό τη φοίτησή τους σε γνωστές σχολές της εποχής, όπως στη Σχολή των Κυδωνιών της Μικράς Ασίας[39], στην Αθήνα, στη Χάλκη[40] κ.α. Το υψηλό μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων του Καλόφερ τεκμηριώνεται και από την αναγραφή πολλών από αυτούς στους καταλόγους συνδρομητών βιβλίων του 19ου αιώνα[41], αλλά και από τη χρηματοδότηση εκδόσεων[42].

Μέσα στο γενικότερο αυτό κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο της εποχής[43] θα πρέπει να ενταχθούν και οι δωρεές έργων ξυλογλυπτικής προς την αθωνική μονή Ζωγράφου. Η υψηλή μάλιστα καλλιτεχνική ποιότητα των περισσότερων από τα εν λόγω έργα δηλώνει την υψηλή αισθητική και τις καλλιτεχνικές ανησυχίες ανθρώπων από δύο ακμάζουσες την εποχή αυτή πόλεις της Βαλκανικής, που αναμφίβολα διακρίνονταν και για ανάλογη οικονομική ευμάρεια.

Οι δωρητές των ξυλογλύπτων στη μονή Ζωγράφου είναι εννέα. Σύμφωνα με τις επιγραφές, οι οκτώ από αυτούς είναι άνδρες και η μία γυναίκα. Άξιο προσοχής είναι το γεγονός ότι οι δύο από αυτούς αναφέρονται ως «χατζήδες»[44] (Хаджи Дымо και Хаджи Нлїичо), ενώ μπροστά από τα ονόματα τεσσάρων δωρητών προηγείται το προσωνύμιο «κυρ» (кнр Гецо, кнр Бошко, кнр Хаджи Нлїичо και кнръ мнрwдинна шнпова).

Επιπλέον, πριν από το όνομα της γυναίκας-δωρήτριας αναγράφεται η λέξη «γκοσποζά» (Госпожа Нικѣлина) που σημαίνει κυρία-κυρά. Από τα ονόματα γίνεται κατανοητό ότι οι δύο από αυτούς ήταν μοναχοί, εκ των οποίων ο ένας ήταν «μικρόσχημος» (Схнмонахъ Іероннмъ) και ο άλλος «γέρων» (Геронты Тнмо·Фея Zwгрaфскaгw), ενώ οι λοιποί ήταν κοσμικοί. Τέλος, από τα ονόματά τους φαίνεται ότι πρόκειται για σλαβόφωνους κατοίκους των πόλεων Ρουστσούκ και Καλόφερ.

Αφιερωτές από τις παραπάνω πόλεις αναφέρονται την περίοδο αυτή και σε άλλες επιγραφές της μονής Ζωγράφου, όπως για παράδειγμα στην κτητορική επιγραφή της κρήνης του 1773 στην αυλή της μονής, γνωστής και ως «βαθιά κρήνη» (Dâlbokata česma)[45], της οποίας οι αφιερωτές ήταν επίσης από το Ρουστσούκ. Αναφέρουμε ακόμη ότι το 1804 ο χατζη-Ιωάντσο και η χατζήνα Κάλια από την ίδια πόλη αφιερώνουν ένα ενεπίγρα-

---

[33] Radev, *Taxidioti* (υποσημ. 2), 83 και 87.

[34] Ό.π., 83 και 97. M. Kovačev, *Zograph,* Σόφια 1942, 326 και 329. Για την οικονομική-κοινωνική ανάπτυξη της πόλης Ruse κατά το 19ο αιώνα, βλ. Ν. Τόντοροβ, *Η βαλκανική πόλη. 15ος-19ος αιώνας*, τ. Β, Αθήνα 1986, 471, 474, 477-479, 481, 511, 568, 578-579.

[35] Για τους δωρητές από το Καλόφερ, βλ. Asija Nikolova, *Daritelite ot Kalofer prez epochata na vûzraždaneto. Vûzraždaneto, daritelstvoto i bûlgarskite muzei* (συλλογικός τόμος), Karlovo 2008, 113-117.

[36] Arnaudov, ό.π. (υποσημ. 26), 310.

[37] Εύπορες παροικίες κατοίκων από το Καλόφερ υπήρχαν στην Οδησσό και στην Κωνσταντινούπολη. Το 1842 η συντεχνία των αμπατζήδων (ραφτάδων) από το Καλόφερ στην Κωνσταντινούπολη δώρισε 50.000 γρόσια για την κατασκευή του μαρμάρινου τέμπλου του ναού του Αγίου Αθανασίου στην πόλη τους. Το τέμπλο κατασκευάστηκε στην Κωνσταντινούπολη και μεταφέρθηκε στο Καλόφερ με σαράντα άμαξες που τις έσερναν βόδια, βλ. Nikolova, ό.π., 114.

[38] Arnaudov, ό.π. (υποσημ. 26), 348, 352-353. Για την οικονομική ανάπτυξη της πόλης κατά το 19ο αιώνα, βλ. Τόντοροβ, ό.π., 318, 358, 371, 420-421.

[39] Τόντοροβ, ό.π., 156.

[40] Asija Nikolova, «Georgi Šopov - Dariteijat ot Kalofer», *Bûlgarskoto daritelstvo. Istorija, sûvremenost i perspektivi* (συλλογικός τόμος), Karlovo 2003, 180.

[41] Arnaudov, ό.π. (υποσημ. 26), 351. Βλ. επίσης, Decko Todorov, «Daritelstvoto v Klisura», *Bûlgarskoto daritelstvo*, ό.π., 103.

[42] Nikolova, *Daritelite* (υποσημ. 35), 114.

[43] Vera Boneva, *Vûzraždane: Bûlgarija i Bûlgarite v prechod kûm novoto vreme*, Šumen 2005, 136-137, 141, 144.

[44] Για τους χατζήδες από το Ruse και το Καλόφερ, βλ. Giurova - Danova, ό.π. (υποσημ. 32), 80, 88-89, 182-183, 250.

[45] Για την κρήνη βλ. Λιάκος, *Λιθανάγλυφα* (υποσημ. 25), 80-81. Ο ίδιος, «Ο γλυπτός διάκοσμος σε κρήνες και φιάλες των αγιορειτικών μονών», *Βυζαντινά* 26 (2006), 351.

φο μανουάλι στο καθολικό της μονής[46]. Τέλος, ο Τιμόθεος το 1817 αναφέρεται μεταξύ των μοναχών, με έξοδα των οποίων αγιογραφήθηκε το καθολικό της μονής[47]. Πιθανότατα πρόκειται για τον ίδιο μοναχό που δύο χρόνια αργότερα, το 1819, αναφέρεται ως «γέρων Τιμόθεος» και χρηματοδοτεί την επιχρύσωση του προαναφερθέντος προσκυνηταρίου του αγίου Κοσμά του Ζωγραφίτη.

Τα συγκεκριμένα έργα που μας απασχόλησαν εδώ αποτελούν μικρό μόνο μέρος αυτών που υπάρχουν στη μονή Ζωγράφου και αποτελούν δωρεές χριστιανών από περιοχές της Βουλγαρίας. Η αποτίμηση της καλλιτεχνικής και ιστορικής αξίας του συνόλου των έργων αυτών θα επιτευχθεί μόνο όταν αυτά λάβουν την ανάλογη θέση στο πεδίο της συστηματικής έρευνας της μεταβυζαντινής τέχνης στο Άγιον Όρος.

[46] + Сен свѣтилникъ приложилъ г: кнзъ х: Іωанчо съ сопрѵгою х: Калѧ ѿ Рѕсчѧкъ въ сваμен: обит. Ζωграф: с: Гεωргїа ѧ ѿ д. *(Τούτο το μανουάλι αφιέρωσαν ο κυρ χατζη-Ιωάντσο μετά της συζύγου του χατζη-Κάλια από το Ρουστσούκ στην Ιερά Μονή Ζωγράφου, 1804)*.

[47] Božkov - Vasiliev, ό.π. (υποσημ. 12), 115.

N. A. Mertzimekis - D. A. Liakos

DONATIONS «...*ΔΙ ΕΞΟΔΟΥ ΚΑΙ ΔΑΠΑΝΗΣ*...» OF CHRISTIANS «...*ΕΚ ΠΟΛΕΩΝ ΡΟΥΣΤΟΥΚ ΚΑΙ ΚΑΛΟΦΕΡ*...» TO THE ATHONITE ZOGRAPHOU MONASTERY

The study examines a group of wood-carved works in the Zographou monastery on Mount Athos, included among which are the bema doors of the iconostasis of the parekklesion of St Nicholas (Fig. 1) (presently the icon treasury of the monastery in the parekklesion of Sts Cyril and Methodios), as well as certain woodcarvings that are in the katholikon: seven icon-stands (five in the naos and two in the lite) (Figs 2, 4, 5, 9, 10, 12, 13), the baldachin of the altar table (Figs 7 and 8) and the door of the exonarthex (Fig. 11). The above works are dated from the closing decades of the seventeenth to the early decades of the nineteenth century. Most, excepting the two icon-stands in the lite, carry dedicatory inscriptions.

In these works can be followed clearly the general trends in woodcarving and the development of wood-carved decoration on Mount Athos from the closing decades of the seventeenth to the early decades of the nineteenth century. The bema doors of the iconostasis of St Nicholas (1686) are possibly works of monachal woodcarvers, as is deduced from the technique and the style of the decoration. The signed door of the lite is a confirmed monachal work, creation of the hieromonk Hieronymos (1834). The rest of the woodcarvings of the late eighteenth and the early nineteenth century display striking similarity to analogous works in churches in Epirus and may well come either from Epirot woodcarvers active on Mount Athos in this period, or from monks-craftsmen who were influenced by the works of their Epirot colleagues.

According to their dedicatory inscriptions, most of the woodcarvings discussed here are gifts of Orthodox Christians from two towns now in Bulgaria, specifically the town of Rustsuk (pres. Ruse) beside the Danube and the town of Kalofer. The existence of close economic and spiritual relations between these two towns and the Zographou monastery already from the seventeenth century justifies absolutely the presence of woodcarvings-gifts from inhabitants of these areas in the particular monastery.